

بررسی امکان مبادلات تجاری در بخش کشاورزی، بین کشورهای آسیای مرکزی و استان خراسان

سیاوش دهقانیان، ناصر شاهنوشی^۱، سید محمود عزیزیان^۲

(۱- اعضای هیئت علمی دانشکده کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد، ۲- مجری طرح جامع احیا و توسعه کشاورزی خراسان)

مقدمه

استان خراسان با مساحتی حدود $\frac{1}{8}$ مساحت کل کشور و با اقلیمی متنوع یکی از قطبهای مهم کشاورزی ایران بویژه در زیر بخش زراعت است. تنوع و ویژگیهای آب و هوایی استان موجب مزیت مطلق و بعضاً تولید انحصاری برخی از محصولات شده است. از طرف دیگر وجود مجموعه آستان قدس رضوی در مرکز استان، ظرفیتهای درخور ملاحظه‌ای را در زمینه مبادلات تجاری بین این استان با سایر استانها فراهم ساخته است. با وجود اینکه در بخش صنعت به دلایل مختلف با توجه به امکانات بالقوه استان سرمایه‌گذاری لازم انجام نشده است، صنایع غذایی سهم عمده‌ای در سرمایه‌گذاریهای موجود استان به خود اختصاص داده است و این مسئله امکان افزایش ارزش افزوده محصولات کشاورزی را فراهم ساخته و در واقع عاملی در جهت ایجاد و افزایش اشتغال و درآمد در استان به حساب می‌آید. علاوه بر گستردگی مبادلات داخلی که جایگاه خاصی به این استان داده است، پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و برقراری ارتباط نزدیک با چندین کشور مستقل، نقش و اهمیت این استان در صحنه مبادلات تجاری افزایش یافته است. علاوه بر ترکمنستان که با استان خراسان هم‌مرز است، کشورهای ازبکستان، قزاقستان، تاجیکستان و قرقیزستان نیز به علت دسترس نداشتن به آبهای

آزاد می‌توانند از ظرفیتهای تجاری موجود استان به طور متقابل بهره‌مند شوند. هدف از بررسی حاضر از یک طرف شناخت ظرفیتهای امکانات و از طرف دیگر آگاهی از تنگناها و محدودیتهای موجود در مبادلات تجاری بین استان با کشورهای یاد شده است که زمانی بخش درخور ملاحظه‌ای از جاده ابریشم را تشکیل می‌داده‌اند. در این بررسی ابتدا موقعیت کشاورزی استان مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس با تجزیه و تحلیل موقعیت اقتصادی این کشورها به طور اعم و وضعیت کشاورزی آنها به طور اخص به ضرورت یا عدم ضرورت گسترش مبادلات تجاری بین استان خراسان و کشورهای آسیای مرکزی پرداخته خواهد شد.

الف: جایگاه بخش کشاورزی استان خراسان در اقتصاد کشور:

از مجموع ۱۷/۱۵۰/۰۰۰ هکتار مساحت اراضی مورد بهره‌برداری کشور ۲/۶۶۶/۰۰۰ هکتار یا ۱۵/۶ درصد آن سهم استان خراسان است اما تنوع شرایط اقلیمی موجب تولید محصولات مختلف در استان شده است. در جدول ۱ محصولات عمده و سهم هر یک نسبت به کل تولیدات کشاورزی ایران نشان داده شده است.

جدول شماره ۱: محصولات عمده زراعی استان خراسان و سهم هر یک از کل تولید

محصولات کشاورزی کشور در سال ۱۳۶۷^(۱)

نوع محصول	سطح زیر کشت	سهم نسبت به کل	میزان تولید	سهم هر یک نسبت
گندم	۹۲۰۹۳۴	۱۷	۱۰۷۲۱۹۷	۱۸/۲
جو	۴۴۱۰۶۵	۲۰	۶۳۳۹۵۸	۲۴
سیب‌زمینی	۱۱۴۱۹	۱۳/۷	۱۷۱۱۶۳	۱۸/۵
چغندر قند	۷۸۲۰۰	۵۴	۱۸۵۷۳۰۰	۵۱
پنبه	۴۱۵۸۵	۲۷	۷۹۱۲۰	۲۶
زرشک بی‌دانه	۲۸۸۵	۱۰۰	۴۰۴۲	۱۰۰
یونجه اسپرس	۴۳۴۹۸	۵/۳	۳۷۵۶۰	۱۳/۸
گوجه‌فرنگی	۶۷۲۹	۱۱/۴	۱۷۵۸۸۰	۲۲

براساس آمار سال ۱۳۷۲ سطح زیر کشت زعفران و زیره استان به ترتیب برابر ۱۸۳۴۴ و ۳۸۹۰۰ هکتار و میزان تولید محصولات مذکور برابر با ۹۶ و ۲۵۸۱۵ تن بوده است. ارقام جدول ۱ نشان‌دهنده اهمیت سهم تولید محصولات زراعی استان خراسان از کل تولید کشور است. بدین ترتیب تقریباً متجاوز از $\frac{1}{5}$ تولیدات زراعی کشور از این استان به دست می آید.

جدول شماره ۲: سهم دامهای استان خراسان نسبت به کل کشور در سال ۱۳۶۷^(۲) (درصد)

گوسفند و بره	بز و بزغاله	گاو گوساله	شتر	الاغ
۱۶/۸	۱۲/۸	۷/۱	۶/۹۲	۱۸

ارقام جدول ۲ نشان می دهد که استان خراسان از نظر تولید محصولات دامی چندان حائز اهمیت نیست، زیرا تنها ۷/۱ درصد گاو و گوساله کشور در این استان پرورش داده می شود و در واقع تولید فراورده های لبنی و گوشتی نیازهای استان را تأمین نمی کند.

صادرات استان خراسان

با آنکه در دهه ۵۰ و اوایل دهه ۶۰ صادرات استان از اهمیت چندانی برخوردار نبوده ولی به لحاظ مجاورت با کشور افغانستان از گذشته های دور پتانسیل صادراتی را داشته است و به همین دلیل مقدار زیادی کالا از طریق مرز افغانستان به صورت قاچاق خارج می شده است. با توجه به استراتژی دولت در زمینه افزایش صادرات و همچنین فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی صادرات استان در سالهای اخیر از تحولی چشمگیر برخوردار شده است. در جدول ۳، صادرات استان هم از نظر حجم و هم از نظر ارزش و سهم بخش کشاورزی نشان داده شده است. در این جدول به دلیل دسترسی نداشتن به آمار صادرات در طی سالهای یاد شده، تنها به اقلامی که توسط اداره استاندارد برای آنها گواهی نامه صادر شده، استناد می شود. اگر چه این اقلام بیانگر کل صادرات استان نیست، ولی به طور کلی روند صادرات را مشخص می سازد.

ارقام جدول ۳ نشان می دهد که در دوره مورد نظر غیر از سالهای ۵۸، ۶۱ و ۶۶ محصولات کشاورزی تقریباً تمام صادرات استان را تشکیل می داده است. و در سالهای یاد شده نیز محصولات کشاورزی بیشترین سهم را در صادرات استان داشته اند. اگر چه حجم صادرات

جدول شماره ۳: مقدار و ارزش صادرات استان و سهم بخش کشاورزی در سالهای ۱۳۵۸ - ۷۲

سال	مقدار صادرات (کیلو)	ارزش صادرات (هزار ریال)	سهم بخش کشاورزی (درصد)	درصد افزایش نسبت به سال ۵۸	
				مقدار	ارزش
۵۸	۴۰۵۷۴۵	۸۲۳۳۶	۸۹	—	—
۵۹	۵۴۷۵۶۴	۱۵۴۱۵۱	۹۹/۴	۳۵	۸۷
۶۰	۷۵۲۰۰۰	۲۱۶۱۸۸	۱۰۰	۸۵	۱۶۲
۶۱	۸۷۲۰۰۰	۳۳۱۵۹۰	۷۷/۸	۱۱۵	۳۰۲
۶۲	۲۲۴۰۰۰	۱۸۷۹۶۰	۱۰۰	-۴۵	۱۲۸
۶۳	۳۴۲۰۰۰	۲۳۲۸۳۲	۹۹/۲	-۱۶	۱۸۲
۶۴	۹۳۸۰۰۰	۴۸۵۱۵۲	۱۰۰	۱۳۱	۴۸۹
۶۵	۱۰۸۹۰۰۰	۸۸۷۳۶۱	۱۰۰	۱۶۸	۹۷۷
۶۶	۱۱۴۷۶۲۱۵	۹۶۷۲۴۵	۶۸	۲۷۲۰	۱۰۷۴
۶۷	۲۱۸۹۲۱۰۰	۱۱۰۱۰۶۹۱	۱۰۰	۵۲۹۵	۱۳۲۷۲
۶۸	۱۹۹۶۱۷۹۳	۱۲۶۷۰۸۶۲	۹۶	۴۸۱۹	۱۵۲۸۹
۶۹	۳۲۵۳۵۶۷۲	۱۹۸۵۱۵۳۳	۹۸/۸	۷۹۱۸	۲۴۰۱۰
۷۰	۳۹۶۱۰۵۰۳	۵۳۴۰۷۷۴۸	۹۹/۴	۹۶۶۲	۶۴۷۶۵
۷۱	۵۷۵۷۶۰۹۹	۷۱۳۳۴۵۶۱	۹۸/۷	۱۴۰۹۰	۸۶۵۳۸
۷۲	۴۰۶۴۸۰۵۰	۳۰۸۷۰۴۴۵	۹۶/۸	۹۹۱۸	۳۷۳۹۳

در سال ۶۸ نسبت به سال ۶۷ و سال ۷۲ نسبت به سال ۷۱ کاهش داشته، ولی در سایر سالها، نسبت به سال ۵۸، به استثنای سالهای ۶۲ و ۶۳ که رشد منفی داشته و بویژه از سال ۶۶ به بعد، از روند فزاینده‌ای برخوردار بوده است. ارزش صادرات استان نیز در سالهای مذکور نرخ فزاینده‌ای داشته است بویژه از سال ۶۵ به بعد این روند شدت بیشتری به خود می‌گیرد. علیرغم تورم، در سال ۷۲ نسبت به ۷۱، کاهش چشمگیری در ارزش صادرات ایجاد شده است. با در نظر گرفتن شاخص کل بهای کالاهای و خدمات مصرفی می‌توان تأثیر تورم را از ارزش صادرات حذف کرد و ارزش واقعی صادرات را برای سالهای مورد نظر به دست آورد.

براساس نتایج جدول ۴ صرف نظر از سالهای ۷۲، ۷۳ و ۶۶ ارزش واقعی صادرات در مجموع

جدول شماره ۴: ارزش واقعی صادرات در سالهای ۱۳۵۸ - ۷۲

سال	شاخص کل کالاها خدمات مصرفی در مناطق شهری	ارزش واقعی صادرات (هزار ریال)	درصد افزایش نسبت به سال ۵۸
۵۸	۱۰۰	۸۲۳۳۶	—
۵۹	۱۲۳	۱۲۵۳۲۶	۵۲
۶۰	۱۵۲	۱۴۲۲۲۸	۷۲
۶۱	۱۸۱	۱۸۳۱۹۹	۱۲۲
۶۲	۲۰۷	۹۰۸۰۲	۱۰
۶۳	۲۲۹	۱۰۱۶۷۳	۳۳
۶۴	۲۴۵	۱۹۸۰۲۱	۱۴۰
۶۵	۳۰۳	۲۹۲۸۵۸	۲۵۵
۶۶	۳۸۷	۲۴۹۹۳۴	۲۰۳
۶۷	۴۹۹	۲۲۰۶۵۵۱	۲۵۷۹
۶۸	۵۸۶	۲۱۶۲۲۶۳	۲۵۲۶
۶۹	۶۳۹	۳۱۰۶۶۰۶	۳۶۷۳
۷۰	۷۷۱	۶۹۲۷۰۷۵	۸۳۱۳
۷۱	۹۵۹	۷۴۳۸۴۳۱	۸۹۳۴
۷۲	۱۱۷۹	۲۶۱۸۳۵۸	۳۰۸۰

روند فزاینده داشته است.

براساس آمار سال ۱۳۶۹ از مجموع ۸۷۲۴۵ میلیون ریال صادرات غیرنفتی، ۷۹ درصد مربوط به کالاهای سنتی و کشاورزی است (۴۹ درصد مربوط به فرش و ۵۱ درصد به محصولات کشاورزی) در این سال سهم استان خراسان از صادرات غیر نفتی کشور برابر با ۲۲/۷ درصد بوده است. با توجه به اینکه ۹۸/۸ درصد کالاهای صادر شده از استان در سال مذکور را محصولات کشاورزی تشکیل می‌دهد است. سهم صادرات استان از مجموع ۴۴۴۹۵ میلیون ریال برابر با ۴۴/۶ درصد بوده است. در سال ۱۳۷۰ مجموع ارزش صادرات غیرنفتی

ایران ۱۷۷۹۷۸ میلیون ریال بوده که سهم استان خراسان ۷/۳ درصد افزایش یافته و به ۳۰ درصد می‌رسد. لازم به ذکر است که در سالهای ۶۹ و ۷۰ سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری به ترتیب برابر با ۸۴۱۹/۱ و ۱۱۲۲۱/۶ میلیارد ریال بوده که ۲۳/۵ و ۲۳/۱ درصد تولید ناخالص داخلی را شامل می‌شده است. بدین ترتیب ارقام فوق اهمیت تولیدات کشاورزی استان را در صادرات غیر نفتی کشور بخوبی مشخص می‌سازد. مجدداً باید تأکید شود که ارقام صادرات استان مربوط به کالاهایی است که توسط اداره استاندارد برای آنها گواهی صادر شده است و رقم واقعی صادرات استان که کالاهای غیراستاندارد را در بر می‌گرفته است طبیعاً از ارقام عنوان شده به مراتب بیشتر خواهد بود.

در بین کالاهای صادراتی استان بعضی از محصولات از نظر مقدار و روش سهم عمده‌ای را به خود اختصاص داده‌اند که در جدول ۵ به تفکیک هر سال آورده شده است.

از سال ۱۳۷۲ با تثبیت موقعیت سیاسی، اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی و تمایل متقابل ایران و این کشورها به گسترش روابط اقتصادی و سیاسی و مرز مشترک استان خراسان با کشور ترکمنستان تحول چشمگیری در میزان صادرات و ترکیب محصولات صادراتی به

جدول شماره ۵: ارزش واقعی صادرات در سالهای ۱۳۵۸ - ۷۲

سال	نوع محصول	سهم از نظر مقدار (درصد)	سهم از نظر ارزش (درصد)
۵۸	پوست	۹۹	۸۹
۵۹	پوست	۹۷/۵	۸۳/۲
۶۰	کرک	—	۳۰
۶۱	کشمش	۴۵/۸	۲۸/۴
۶۲	کرک و موی	۷۵	۸۳
۶۳	کرک و موی	۸۸	۹۵
۶۴	—	—	—
۶۵	کرک و موی	۷۶	۹۶
۶۶	پشم و کرک	۸۰	۳۹
۶۷	زیره سبز	۶۳	۵۷/۳
۶۸	زیره سبز	۶۶/۴	۶۵/۵
۶۹	زیره سبز	۵۹	۶۸
۷۰	زیره سبز	۵۳/۳	۵۷
۷۱	سیب درختی	۵۰/۳	زیره سبز ۷۱
۷۲	سیب درختی	۳۶/۳	زعفران ۵۹

ماخذ: آمارنامه استان خراسان سالهای ۱۳۵۸ - ۱۳۷۲

کشورهای آسیای مرکزی ایجاد شده و این کشورها درصد مهمی از صادرات استان را به خود اختصاص داده‌اند. به طوری که در سال ۱۳۷۲ با وجود جایگاه خاص محصولات کشاورزی در صادرات استان، صادرات محصولات غیر کشاورزی نیز سهم عمده‌ای از صادرات استان را به دست آورده است. در ۱۱ ماهه سال ۱۳۷۳ (فروردین تا بهمن ماه)^(۱) مجموعاً مقدار ۷۱۱۲۹۴۰۹ کیلو به ارزش ۱۲۳۲۵۶۴۲ هزار ریال کالا از استان خراسان به سایر کشورها صادر شده است. از نظر ارزش زعفران با ۱۸ درصد منسوجات الیاف مصنوعی با ۲۴/۳ درصد، کفش و دمپایی غیرچرمی با ۱۱/۱ درصد و از نظر مقدار سیب درختی با ۱۷ درصد بیشترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند از کل ارزش صادرات یازده ماهه این سال ۱۵۲۲۳۸۳۵ هزار ریال (۱۲/۳ درصد) متعلق به بخش کشاورزی بوده که گویای تغییر ترکیب محصولات صادراتی استان است و نشان می‌دهد انحصار صادرات عملاً از بخش کشاورزی خارج شده است. در جدول ۷ انواع کالاهای کشاورزی صادر شده به کشورهای آسیای مرکزی منعکس است.

جدول شماره ۶: انواع محصولات کشاورزی صادر شده به کشورهای آسیای مرکزی در یازده ماهه سال ۱۳۷۳^(۲)

پرتقال، نارنگی، لیموشیرین و انواع مرکبات	ترکمنستان، ازبکستان، تاجیکستان، قرقیزستان، قزاقستان
سیب درختی	ترکمنستان، قزاقستان
پیاز	قرقیزستان، ترکمنستان
سیبزمینی	ترکمنستان
تره بار و سبزیجات	قزاقستان، ترکمنستان
سیر و پودر سیر	ترکمنستان
پسته و مغز پسته	ترکمنستان، ازبکستان
محصولات غذایی:	
بیسکویت و انواع شیرینی	قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان، ازبکستان
شکلات و هماندها	ترکمنستان، ازبکستان
کنسرو و کمپوت	قرقیزستان

همانگونه که در جدول ۷ مشخص شده محصولات عمده کشاورزی که استان خراسان در تولید آنها از مزیت مطلق یا مزیت نسبی برخوردار است جزو کالاهای صادر شده به کشورهای یاد شده

قرار ندارد. مهمترین محصول یعنی زعفران با سهم ۱۸ درصد از صادرات سال ۷۳ به هیچیک از کشورهای آسیای مرکزی صادر نشده است.

ب: موقعیت اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی

۱ - ترکمنستان

ترکمنستان پل ارتباطی ایران با سایر کشورهای آسیای مرکزی شمرده می شود. این کشور با وسعتی معادل ۴۴۸ هزار کیلومتر مربع و جمعیتی حدود ۴ میلیون (۱۹۹۱) نفر در جنوبی ترین قسمت شوروی سابق واقع شده است. وجود صحرای قره قوم (شن سیاه) در ترکمنستان که قسمت اعظم این سرزمین را در بر می گیرد، این کشور را در شمار کم جمعیت ترین جمهوریهای شوروی سابق قرار داده است. اهمیت اقتصادی ترکمنستان به لحاظ وجود ذخایر غنی نفت و گاز، امکان توسعه و در نتیجه افزایش درآمد ملی این کشور را فراهم ساخته است. این کشور در حال گذر به سوی نظام مبنی بر اقتصاد آزاد است و در حال حاضر به دلیل اجرای سیاستهای تعدیل اقتصادی با تورم فزاینده ای روبروست، نفت و گاز مهمترین منبع طبیعی و پنبه مهمترین محصول کشاورزی این کشور است. تولید ناخالص داخلی (GDP) ترکمنستان در سال ۱۹۹۱ برابر با ۱۸۵۹۱ میلیون روبل بوده است. بخش کشاورزی با ۴۶/۶ درصد بیشترین سهم را در تولید ناخالص داخلی این کشور داراست. محصولات زراعی عمده این کشور شامل پنبه، غلات، سبزیجات و میوه و محصولات دامی آن شامل حیوانات اهلی، شیر و تخم مرغ است. تراز بازرگانی این کشور با کشورهای خارجی در سال ۱۹۹۳، ۳۴۱ میلیون دلار و مثبت بوده که نشان دهنده مازاد تجاری این کشور است و علت آن محاسبه صادرات گاز طبیعی در ارزش صادرات است. مجموع صادرات کشور برابر با ۴۷/۷ درصد و مجموع واردات آن برابر با ۳۵/۲ درصد تولید ناخالص داخلی است. در سال ۹۱ تغییرات سالانه تولید ناخالص داخلی ترکمنستان ۱۵۳/۱ درصد بوده که نشان دهنده سیاست دولت در جهت استفاده از پتانسیلهای موجود است و با توجه به منابع نفت و گاز امکان بهبود و موازنه مثبت در تجارت خارجی این کشور پیشبینی

می‌شود.

از مجموع ۳۷۰۲ میلیون روبل تولید ناخالص محصولات زراعی و دامی این کشور در سال ۱۹۹۰ سهم محصول پنبه ۶۰ درصد، غلات ۲/۴، سبزیجات ۳/۷۵، میوه ۱/۴، حیوانات اهلی ۱۲، شیر ۴/۴، تخم مرغ ۰/۹ و سایر تولیدات زراعی و دامی ۱۵ درصد بوده است که نشان‌دهنده تخصصی شدن تولیدات کشاورزی ترکمنستان است و پنبه مهمترین محصولی است که می‌تواند برای این کشور جنبه صادراتی داشته باشد. تخصصی شدن تولید، نیاز به واردات را به گونه‌ای تشدید کرده که در سال ۱۹۹۱، ۶۵ درصد غلات، ۴۵ درصد شیر و فرآورده‌های شیری ۷۰ درصد سیب زمینی و تمامی قند و شکر این کشور از طریق واردات تأمین شده است. بر اساس آمار منتشر شده در سالهای ۱۳۷۲ و ۱۳۷۳ محصولات غیرکشاورزی مهمترین اقلام وارداتی ایران از ترکمنستان بوده است با این حال در سال ۷۳ پنبه محلولج و کنجاله مهمترین محصولات کشاورزی وارداتی از ترکمنستان شمرده می‌شده است.^(۳)

۲- قزاقستان

از بین پنج کشور تاجیکستان، ترکمنستان، قزاقستان، ازبکستان و قرقیزستان که کشورهای آسیای مرکزی را تشکیل می‌دهند قزاقستان به تنهایی از مجموع چهار کشور دیگر وسعت بیشتری دارد. این کشور با مساحتی برابر با ۲۷۱۷۳۰۰ کیلومتر مربع و ۱۷ میلیون نفر جمعیت، از آب و هوایی متنوع و منابع طبیعی سرشار برخوردار است و همین ویژگیهای موقعیت و جایگاه برتری در مقایسه با سایر کشورهای آسیای مرکزی و همسایه به این کشور داده است. خصوصی سازی با وجود محدودیت ظرفیتهای بنیادی این کشور و وابستگی به طرحها و سیاستهای اقتصادی اعمال شده از سوی اتحاد شوروی سابق یکی از مهمترین سیاستهایی است که از سال ۱۹۹۱ در دستور کار رهبران این کشور قرار گرفته است. این کشور نسبت به سایر کشورهای آسیای مرکزی در زمینه مبادلات تجاری با سایر جمهوریهای شوروی سابق و دیگر کشورهای جهان تراز بازرگانی منفی بیشتری دارد که یکی از دلایل آن گسترش دامنه تخصصی شدن تولید در قزاقستان است، به طوری که حدود ۵۰٪ از کالاهای مصرفی کشور از طریق واردات تأمین می‌شود، تولید خالص مادی (NMP) این کشور در سال ۱۹۹۱ برابر با ۱/۴ میلیارد روبل بوده که سهم بخشهای مختلف آن به شرح زیر است: صنعت ۳۱ درصد، کشاورزی ۳۷،

ساختمان ۵۱، حمل و نقل و ارتباطات ۱۰، تجارت و تأمین آذوقه ۵ و سایر بخشهای ۳ درصد که بیشترین سهم متعلق به بخش کشاورزی است. غلات، بخصوص گندم، میوه‌های گوناگون (بویژه انگور و سیب)، سیب‌زمینی، چغندر قند، گوشت، شیر، پشم، پوست خام و کنسرو مهمترین محصولات کشاورزی و نفت و گاز، نیکل، مس، سرب، طلا و نقره، زغال سنگ، فسفر و سنگ آهن مهمترین منابع طبیعی و معدنی این کشورند. در سال ۱۹۹۲ در این کشور بیش از ۳۰ میلیون تن غلات تولید شده که ۱۸ میلیون تن آن گندم بوده که پس از تأمین نیازهای داخلی امکان صادرات ۸ میلیون تن گندم فراهم است. صادرات عمده قزاقستان محصولات کشاورزی و دامی و مواد خام است که شامل الیاف پنبه، پشم، غلات، پوست خام، گوشت و کنسرو و منابع معدنی است. در زمینه روابط اقتصادی خارج از جمهوریها، بیشترین واردات قزاقستان از کشورهای ترکیه، چین، کره جنوبی و آمریکا تأمین می‌شود و بعد از کشورهای نامبرده آلمان و ژاپن جایگاه مهمی در واردات این کشور دارند، قزاقستان به منظور بهبود تراز بازرگانی خود مشوقهای صادراتی در نظر گرفته و در قیمت محصولات صادراتی تجدیدنظر کرده و محدودیتهایی نیز برای واردات قائل شده است. کشمش سبز، انواع و اقسام ادویه، سبزیجات، مرکبات اقلام عمده صادراتی از استان خراسان به قزاقستان در سالهای اخیر بوده است.^(۵)

۳- ازبکستان

ازبکستان یکی دیگر از کشورهای آسیای مرکزی، به مساحت ۴۴۷۴۰۰ کیلومتر مربع، براساس آمار سال ۱۹۸۹ دارای ۱۹/۹۰۶/۰۰۰ نفر جمعیت است. این کشور در بین کشورهای آسیای مرکزی پس از قزاقستان از بنیانهای قویتری در زمینه تولیدات صنعتی نسبت به سایر کشورهای یاد شده برخوردار است. ازبکستان با داشتن ۱۰ میلیون هکتار زمین زراعی از امکانات مناسبی در زمینه تولید محصولات کشاورزی برخوردار است. مهمترین تولیدات کشاورزی این کشور پنبه و روغن نباتی است. پنبه این کشور از مرغوبیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. گندم، ذرت، برنج پنبه دانه، سیب‌زمینی و انگور از محصولات عمده زراعی این کشور است، براساس آمار سال ۱۹۸۸ ازبکستان ۲ میلیارد روبل کسری تراز بازرگانی دارد. گندم، کره، شکر و برنج مهمترین محصولات کشاورزی صادراتی این کشور است.

۴- قرقیزستان

قرقیزستان ناشناخته‌ترین کشور آسیای مرکزی است. این کشور با ۱۹۸۵۰۰ کیلومتر مربع و ۴/۴ میلیون نفر جمعیت، نسبت به سایر جمهوریه‌های سابق شوروی پنبه اقتصادی ضعیفتری دارد. به دلیل کوهستانی بودن و نبود جاده‌های مناسب و وجود چراگاه‌های وسیع، فعالیت دامداری نسبت به فعالیتهای زراعی از موقعیت بهتری در این کشور برخوردار است. پشم، شیر، گوشت و تخم مرغ عمده‌ترین محصولات کشاورزی این کشور است. کشاورزی در قرقیزستان، در مقایسه با صنعت، از موقعیت بسیار مناسبتری برخوردار است و در زمینه کشت غلات و نیشکر، پرورش دام، امکانات خاصی دارد. تولید ناخالص این کشور در سال ۱۹۸۸ حدود ۵۰۰۰ میلیارد روبل بوده و با ۱/۲ میلیارد روبل کسری موازنه بازرگانی مواجه بوده است. بیشتر صادرات این کشور را مواد خام تشکیل می‌دهد و محصولات کشاورزی در صادرات این کشور اهمیت چندانی ندارد. گندم، شکر، چای، برنج، روغن نباتی و کره محصولات کشاورزی وارداتی این کشورند. چنانکه اشاره شد، قرقیزستان محصول عمده کشاورزی صادراتی به کشورهای مختلف از جمله ایران ندارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با بررسی اجمالی جایگاه بخش کشاورزی در اقتصاد کشورهای آسیای مرکزی لازم است برای گزینش استراتژی توسعه صادرات استان و نیز بهبود مبادلات تجاری با این کشورها روشهای متفاوتی در پیش گرفته شود. ارقام صادرات استان طی سالهای گذشته نشان می‌دهد که به علت نیاز داخلی امکان صدور محصولات اساسی کشاورزی به کشورهای آسیایی فراهم نبوده است و تنها محصولاتی که صدور آنها مشکلات مقطعی در داخل کشور ایجاد کرده پیاز و سیب‌زمینی بوده است. در حالی که صادرات سایر محصولات با وجود افزایش قیمت این قبیل محصولات در داخل کشور ایجاد کرده پیاز و سیب‌زمینی بوده است. در حالی که صادرات سایر محصولات با وجود افزایش قیمت این قبیل محصولات در داخل کشور تأثیر مثبتی بر افزایش درآمد استان گذاشته است. متأسفانه کشورهای آسیای مرکزی در واردات محصولات زعفران و زیره سبز و زرشک بی‌دانه که استان خراسان در تولید آنها مزیت مطلق یا انحصار تولید دارد، سهمی نداشته‌اند. براساس آمار صادرات سال ۱۳۷۳ انواع مرکبات با ۲/۳ درصد و بیسکویت و

انواع شیرینی و شکلات با ۱۰ درصد ارزش صادرات، تماماً به کشورهای آسیای مرکزی صادر شده است. از بین کشورهای آسیای مرکزی ترکمنستان به خاطر مرز مشترک و قزاقستان به دلیل برخورداری از اقتصادی توانمند برای استان خراسان اهمیت به مراتب زیادتری نسبت به سایر کشورهای آسیای مرکزی دارند. همان گونه که قبلاً نیز اشاره شد، ترکمنستان بخش عمده‌ای از محصولات کشاورزی مورد نیاز خود را از طریق واردات تأمین می‌کند، ولی به دلیل نیاز داخلی و محدودیتهای فراوان در تولید این محصولات، استان خراسان به غیر از سیب‌زمینی نمی‌تواند سهمی در تأمین واردات این کشور داشته باشد. ترکمنستان حدود ۷۰ درصد سیب‌زمینی مورد نیاز خود را از طریق واردات تأمین می‌کند و استان خراسان با داشتن سهمی معادل ۱۸/۵ درصد از تولید کل کشور از توانایی لازم برای صدور آن به این کشور برخوردار است. از طرف دیگر پنبه مهمترین محصول صادراتی ترکمنستان است و در تولید آن دارای مزیت نسبی است. بنابراین در صورت انعقاد قراردادهای لازم‌الاجراء اولاً با توجه به هزینه بالای تولید پنبه در استان خراسان و امکان تولید محصولاتی از قبیل میوه، و ثانیاً به دلیل واردات مقدار چشمگیری پنبه به منظور تأمین نیاز مواد اولیه صنایع نساجی از کشورهای دیگر، می‌توان با تغییر الگوی کشت از مزایای نسبی بین استان خراسان و کشور ترکمنستان استفاده کرد. در زمینه ارتباط با کشور قزاقستان از آنجا که این کشور انبار غله آسیای مرکزی است و کشور ایران در حال حاضر سالانه مقدار زیادی غلات خصوصاً گندم از طریق مرزهای آبی از کشورهای دور دست وارد می‌کند که هزینه حمل و نقل زیادی در بردارد، می‌توان از طریق حمل و نقل جاده‌ای ترکمنستان است به واردات گندم از قزاقستان زد. با توجه به موقعیت اقتصادی قزاقستان و خصوصاً شرایط مناسب کشاورزی این کشور که قدرت مانور محدودی را در زمینه صادرات محصولات کشاورزی برای استان خراسان ایجاد کرده است و در حال حاضر زعفران، زیره و زرشک به عنوان تولیدات تقریباً انحصاری استان خراسان هیچ گونه جایگاهی در این کشور و سایر کشورهای آسیای مرکزی ندارد بنابراین لازم است نسبت به بازاریابی و شناساندن این محصولات در این کشورها تدبیرهای لازم به کار برده شود. اقلام محصولات کشاورزی وارداتی عمده سایر کشورهای آسیای مرکزی بیانگر ناتوانی استان در تأمین آنهاست. بنابراین می‌توان گفت که ظرفیتهای استان خراسان در زمینه تأمین محصولات کشاورزی وارداتی کشورهای آسیای مرکزی محدود است ولی این کشورها بویژه «قزاقستان امکان تأمین محصولات کشاورزی مورد نیاز ایران را دارند.

بنابراین به دلیل کسری تراز بازرگانی کشورهای مذکور و نیز ایران، که منجر به سیاست محدودیت واردات خواهد شد، ایجاد ظرفیتهایی که مزیت نسبی را به همراه داشته باشد به منظور تأمین منافع متقابل اجتناب ناپذیر خواهد بود.

منابع

- ۱ - نادری، ابوالقاسم و دیگران ۱۳۶۹، بررسی مسایل و مشکلات صادرات غیر نفتی؛ مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی
- ۲ - نادری، ابوالقاسم ۱۳۷۱، مزیت نسبی و توسعه صادرات در ایران؛ مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی
- ۳ - سالنامه آماری ایران ۱۳۷۱، مرکز آمار ایران
- ۴ - آمارنامه استان خراسان ۱۳۵۸ - ۷۲. سازمان برنامه و بودجه استان خراسان
- ۵ - گزارشی از وضعیت اقتصادی ترکمنستان، فزاقستان؛ ۱۳۷۱. وزارت امور اقتصادی و دارایی معاونت امور بین‌الملل
- ۶ - هفته نامه اقتصاد خراسان. برخی از شماره‌های سال ۷۲ و ۷۳
- ۷ - شافعی، غلامحسین، ۱۳۷۲. گزارش سفر هیئت رسمی جمهوری اسلامی ایران به چهار کشور آسیای میانه. اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران - مشهد

پانویس

- ۱ - سالنامه آماری ایران، سال ۱۳۷۱ و آمارنامه استان خراسان ۱۳۶۷.
- ۲ - سالنامه آمار ایران ۱۳۷۱.
- ۳ - هفته‌نامه اقتصاد خراسان، سال دوم، شماره ۹۳، شنبه ۲۷ اسفند ۱۳۷۳.
- ۴ - هفته نامه اقتصاد خراسان شماره‌های ۴۳ و ۷۹.
- ۵ - هفته‌نامه اقتصاد خراسان شماره‌های ۴۳ و ۷۹.